

Вашенко О.

(наук. кер. — доц. Лобач К.В)

*студент III курсу історичного факультету
Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка*

КОНСТИТУЦІЯ ПИЛИПА ОРЛИКА: ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Договір та постанова між гетьманом Орликом та «Військом Запорозьким» від 5 квітня 1710 р. (більше відомий як «Пакти й конституції законів та вольностей Війська Запорозького...»), Конституція Пилипа Орлика чи Бендерська конституція) – одна з найбільш відомих пам'яток української політичної та правової думки XVIII ст. З часу її опублікування понад 150 років тому вона стала предметом пильної уваги вчених, а у останні 20 років – предметом жвавих наукових дискусій та популяризації. Проте за весь цей час юридичному аналізу документа було присвячено лише кілька праць. Загалом можна стверджувати, що попри значний інтерес до «Пактів...», рівень їх дослідженості залишається низьким.

Складається Конституція із вступу (преамбули) та статей, що об'єднані у 16 розділів.

Прагнучи «відновити колишню свободу», «закони батьківщини і старі вольності», розробники Конституції, що увійшла в історію як Конституція Пилипа Орлика, в її преамбулі та подальших статтях сформулювали витоки, уроки українського державотворення та завдання по відродженню Козацької республіки [1, с.37]. Серед визначених її загальних засад і принципів є: «недоторканність батьківщини, законів та вольностей Війська Запорозького», збереження православ'я як державної релігії (ст. 1), «відновлення давнього братства з Кримським ханством» (ст. 3), виключна юрисдикція Запорізької Січі на свої володіння у складі Війська Запорозького (статті 4, 5) — першорядного значення надано конституційним принципам формування органів державної влади і самоврядування [2, с.103].

У центрі уваги авторів документа знаходиться система формування, функціонування та взаємодії органів влади всередині Війська Запорозького. Вже у преамбулі декларується, що головною причиною появи «Пактів...» стало прагнення обмежити владу гетьмана, адже гетьмани перейняли самодержавний стиль управління від російських царів. Важливою новелою Конституції є унормування представництва і термінів скликання генеральних рад. «Одностайною ухвалою» вводилось положення про їх склад: генеральна старшина, полковники зі своїми урядниками і сотниками, обрані в кожному полку генеральні радники, послы від Запорізької Січі. Тут визначено важливі регламентні норми: вибори генеральних радників мають здійснюватися за згодою гетьмана, очевидно, щоб

уникнути стихійних «чорних рад». У генеральні радники висуваються і обираються у кожному полку «декілька» радників з числа «знатних ветеранів, досвідчених і вельми заслужених мужів». Встановлено проведення трьох зібрань Генеральної ради щорічно, приурочених до найбільших релігійних свят за православним обрядом. Вони скликаються за наказом гетьмана кожного разу у гетьманській резиденції [2, с.104]. Таким чином, Генеральна рада за Конституцією ставала вищим представницьким органом державної влади, основним інститутом парламентаризму. Передбачалося його формування як шляхом прямих виборів генеральних радників, так і включенням до складу Генеральної ради старшини, полковників зі своїми урядниками і сотниками, обраних раніше загальними чи полковними радами, а також представників січового козацтва. Тим самим утверджувалась ще одна важлива ознака представницького органу державної влади — його колегіальність [3, с.198].

Як видно із змісту ст. 6, автори Конституції прагнули не лише обмежити повноваження гетьмана, а й закріпити правовий статус Генеральної ради як єдиного законодавчого органу відродженої після переможної війни Козацької республіки. Відтепер усі головні рішення мала приймати Генеральна рада. Між її зібраннями гетьман наділявся «певною свободою влади і впливу, щоб вирішувати такі справи за порадою генеральної старшини». Гетьману надавалося право законодавчої ініціативи, а також видання законодавчих актів у вигляді універсалів, які підлягали затвердженню, зміні чи скасуванню Радою за звітом гетьмана. Пам'ятка не містить такого ключового елемента, як термін перебування гетьмана на посаді. Отже, цей термін не обмежувався. Проте п. 7 фактично надавав право будь-якому представнику козацького стану подавати на гетьмана позов до Генерального суду і зобов'язував усіх, зокрема й гетьмана, до визнання його вироків. Отже, відповідно до цього пункту гетьман міг бути усунутий від влади за постановою суду [2, с.104].

Конституція відроджує і закріплює важливий конституційний принцип Козацької республіки — виборність посадових осіб усіх рівнів органів управління — гетьмана і гетьманського, полкового та сотенного урядів. Стаття 10 прямо вказує на обов'язок і відповідальність новообраного гетьмана за реалізацію загального виборчого права в державі, його принципів та порядок реалізації: «завжди як козацькі, так і прості урядники, а особливо полковники, повинні обиратися вільними волевиявленням і голосуванням, і після виборів затверджуватися гетьманською владою» [2, с.105].

Конституція враховує уроки попереднього державотворення і щодо зрослої ролі ради старшин у державному механізмі. Цей представницький колегіальний орган відповідно до ст. 6 формується з генеральної старшини, полковників і генеральних радників, «висунутих і обраних на загальних виборах до Старшинської ради». До повноважень Старшинської ради віднесено контрольні функції не лише щодо виконання рішень Генераль-

ної ради, а й, між її зібраннями, дій гетьмана: «Без їхнього попереднього рішення і згоди на власний розсуд (гетьмана) нічого не повинне ні починатися, ні вирішуватися, ні здійснюватися» [2, с.104]. Цій генеральній старшині, полковникам і генеральним радникам належало давати поради обраному гетьману про цілісність Батьківщини, її загальне благо та про всі публічні справи. До її складу вводився ще один член – генеральний підскарбій, що мав керувати фінансовим відомством – контролювати усі надходження скарбу Війська Запорозького та здійснювати їх розподіл з відома гетьмана. Він мав обиратися Генеральною Радою на подання гетьмана. До його штату мали увійти виборні полкові підскарбії, що були йому підвітні. Прецедент введення до складу генеральної старшини виборного підскарбія вказував на тенденцію до запровадження виборності генеральних старшин загалом. Окрім того, п. 7 регламентував функціонування Генерального військового суду, що мав повноваження судити будь-якого мешканця Війська Запорозького як за кримінальними, так і іншими звинуваченнями [2, с.104].

Імперативність приписів розробники Конституції посилюють вказаними наслідками порушень у формуванні і діяльності органів публічної влади — згоргання демократичних процедур, корупція, «розбещення урядовців, козаків і простолюдинів», зубожіння останніх тощо [4, с.106]. Тому гетьману «належить усі негаразди Вітчизни нашої виправляти, а права та вольності військові непорушно зберігати і охороняти» [2, с.106].

Отже, наведені положення Конституції П. Орлика відображають переосмислення державницького досвіду, демократичні устремління, закріплюють ідеї, які є всі підстави вважати за вираз ідеї народовладдя. Вона базувалася на представництві двох рівнів Генеральної і Старшинської рад, тобто закладалася модель демократичної парламентсько-гетьманської республіки з двопалатним парламентом. Але реалії політичного життя в Україні і навколо неї виявилися набагато складнішими і положення Конституції залишились лише на папері. Проте її значення в іншому — це перший і величний крок в історії вітчизняного конституціоналізму.

Література:

1. Демиденко Г. Г. Принципи формування органів публічної влади за Конституцією Пилипа Орлика // Державне будівництво та місцеве самоврядування. - Х., 2006. - Вип.11. - С.37-44.
2. Конституція української гетьманської держави (Конституція Пилипа Орлика 1710 року): Повний текст // Юридичний журнал. - К., 2009. - № 4. - С.103-106. - <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3194>
3. Кресін О. «Пакти й конституції законів і вольностей Запорізького Війська...» 1710 р. // Укр. іст. журнал. - 2005. - № 2. - С.192-203.
4. Сахань О.М. Політико-психологічні аспекти Конституції Пилипа Орлика // Державне будівництво та місцеве самоврядування. - Х.: Право, 2006. - Вип.11. - С. 96-108.